

УДК 347.51

Ірина Сядриста,*канд. юрид. наук, доцент кафедри
правового забезпечення господарської діяльності
Харківського національного університету внутрішніх справ*

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ АКЦІОНЕРІВ У РАМКАХ КОРПОРАТИВНИХ ВІДНОСИН

У статті розглянуто проблемні питання застосування відповідальності до акціонерів у рамках корпоративних відносин. На підставі проведеного аналізу зроблено висновки, що наявність в акціонерів водночас і майнових, й організаційно-управлінських прав щодо акціонерного товариства зумовлює доцільність розгляду питання про запровадження їх додаткової відповідальності за зобов'язаннями відповідної юридичної особи. Для запобігання зловживанням з боку акціонерів, що може порушувати права та законні інтереси інших акціонерів і товариства, між акціонерами може укладатися акціонерний договір про взяття на себе додаткового обов'язку брати участь у загальних зборах. Якщо дії акціонера свідчать про те, що товариство фактично не було самостійною юридичною особою, відокремленою від акціонера, останній повинен нести солідарну відповідальність.

Ключові слова: акціонери, акціонерне товариство, корпоративні правовідносини, обов'язок, відповідальність.

Постановка проблеми. Акціонерами визнаються фізичні та юридичні особи, а також держава в особі органу, уповноваженого управляти державним майном, або територіальна громада в особі органу, уповноваженого управляти комунальним майном, які є власниками акцій товариства, що випущені конкретним акціонерним товариством (далі – АТ) (ч. 1 ст. 4 Закону України «Про акціонерні товариства») [1]. Визначення основних прав та обов'язків акціонерів, можливість притягнення їх до відповідальності за невиконання або неналежне виконання ними своїх обов'язків і за порушення прав інших акціонерів і товариства має важливе значення, оскільки, будучи власниками акцій, вони мають право вирішувати найголовніші питання його діяльності.

Метою статті є встановлення порядку застосування відповідальності до акціонерів у рамках корпоративних відносин.

Виклад основного матеріалу. Статтею 29 Закону України «Про акціонерні товариства» і ст. 117 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) [2] передбачено обов'язки акціонерів. Саме за невиконання й неналежне виконання своїх обов'язків акціонери повинні нести відповідальність перед товариством та іншими акціонерами, а останні мають право вимагати виконання покладеного на перших обов'язку.

Підставою застосування до акціонерів відповідальності за зобов'язаннями товариства має бути відповідальність за дії (бездіяльність) акціонерів, що призвели до непла-

тоспроможності (банкрутства) АТ. Чинне законодавство, а саме Господарський кодекс України (далі – ГК України) [3], передбачає відповідальність виключно юридичних осіб, холдингових компаній за зобов'язаннями корпоративного підприємства, якщо через дії або бездіяльність холдингової компанії корпоративне підприємство виявиться неплатоспроможним і визнається банкрутом (ч. 6 ст. 126 ГК України). При цьому поза увагою українського законодавця лишився вкрай важливий аспект відповідальності фізичних осіб-акціонерів та інших юридичних осіб-акціонерів, якими може бути завдана не менша шкода товариству. Так, Б.В. Шуба говорить про можливість застосування відповідальності не лише до юридичних осіб, а й до фізичних осіб-учасників господарських товариств, оскільки ризики для інтересів кредиторів, зумовлені відносинами контролю-підпорядкування, мають місце незалежно від організаційно-правової форми учасника. Для цього вчений пропонує скасувати обмеження, передбачені ст. 126 ГК України, та замінити поняття асоційованих підприємств на поняття фактичних відносин залежності [4, с. 14].

Частиною 6 ст. 126 ГК України передбачено, що якщо корпоративне підприємство через дії або бездіяльність холдингової компанії виявляється неплатоспроможним і визнається банкрутом, то холдингова компанія несе субсидіарну відповідальність за зобов'язаннями корпоративного підприємства. При цьому під холдинговим корпоративним пакетом акцій (часток, паїв) розуміється

пакет акцій (часток, паїв) корпоративного підприємства, холдингової компанії, який перевищує 50% чи становить величину, що забезпечує право вирішального впливу на господарську діяльність корпоративного підприємства, холдингової компанії (п. 5 ст. 1 Закону України «Про холдингові компанії» [5]).

Оскільки холдингова компанія через систему корпоративного управління може призвести корпоративне підприємство до негативної економічної ситуації (укладання невігідних угод, банкрутства), то необхідними є гарантії, за допомогою яких холдингова компанія відшкодувала б збитки як дочірньому підприємству, так і його кредиторам [6, с. 245–253]. Такі гарантії, зазначає О.А. Воловик, мають подвійну природу: вони характеризуються превентивним характером, а їх компенсаційна функція дає змогу забезпечити приватні інтереси кредиторів і корпоративного підприємства [7, с. 141].

В.Д. Примак говорить про критерії допустимості й доцільності законодавчого закріплення субсидіарної відповідальності за зобов'язаннями юридичних осіб з боку їх учасників (засновників): допустимість установлення такого режиму відповідальності зумовлюється наданням учасникам (засновникам) юридичної особи водночас і майнових, й організаційно-управлінських прав щодо неї, але без визначення при цьому співвідношення між обсягом цих прав (за принципом одна особа – один голос), а доцільність – установленням певної залежності між конкретним обсягом майнових та організаційно-управлінських прав учасників (засновників) [8, с. 5–11].

На наш погляд, ураховуючи положення п. 5 ст. 1 Закону України «Про холдингові компанії», можна встановити порядок визначення вирішального впливу в АТ, передбачивши в Законі України «Про акціонерні товариства» норму, що під вирішальним впливом розуміється пакет простих акцій АТ, розмір яких перевищує 50% чи становить величину, яка забезпечує право вирішального впливу на господарську діяльність товариства. Отже, відповідальність за зобов'язаннями АТ в разі його неплатоспроможності (банкрутства), що викликано діями (бездіяльністю) його акціонерів, будуть нести акціонери, які мають право вирішального впливу на господарську діяльність товариства, тобто яким належить 50 і більше відсотків голосуючих акцій АТ чи які мають необхідну кількість голосуючих акцій, що забезпечує право вирішального впливу на господарську діяльність товариства.

Але не можна говорити про автоматичне застосування субсидіарної відповідальності

за зобов'язаннями АТ до акціонерів, яким належить значний пакет акцій, оскільки наявність такого пакету не означає автоматичний вплив на прийняття рішень у товаристві. Застосування відповідальності має пов'язуватися з прийняттям рішення акціонером, яке впливає на процес управління товариством, коли є вирішальний вплив. Це рішення може бути прийняте й акціонерами, яким належить незначний пакет акцій, наприклад, у разі відсутності акціонера(ів), якому(им) належить значний пакет акцій, але за умови кворуму під час прийняття відповідного рішення. Також не повинні звільнитися від відповідальності акціонери, яким належить незначна кількість акцій, але які разом з акціонером(ми), якому(им) належить значна частка, голосували за рішення, що призвело до неплатоспроможності (банкрутства) АТ. Крім того, не можна розглядати відносини контролю лише між юридичними особами, як це відбувається в холдингових компаніях, оскільки відповідні норми можуть застосовуватися й до акціонерів – фізичних осіб та інших юридичних осіб-акціонерів, що мають вирішальний вплив на прийняття рішень в АТ та повинні нести за них відповідальність як самостійні учасники корпоративних правовідносин.

Ми пропонуємо приймати рішення про застосування відповідальності до акціонерів за неплатоспроможність (банкрутство) АТ за аналогією норми про обов'язковий викуп АТ акцій на вимогу акціонерів (ст. 68 Закону України «Про акціонерні товариства»). Тобто відповідальність повинна застосовуватися лише до акціонерів: 1) яким належить 50 і більше відсотків голосуючих акцій АТ чи які мають необхідну кількість голосуючих акцій, що забезпечує право вирішального впливу на господарську діяльність товариства (тобто мають вирішальний вплив на діяльність товариства); 2) які зареєструвалися для участі в загальних зборах акціонерів, де приймалося рішення, що призвело до неплатоспроможності (банкрутства); 3) голосували за прийняття такого рішення, про що свідчать протоколи загальних зборів учасників.

Можна окреслити ще одну підставу застосування відповідальності до акціонера, що є єдиним учасником товариства (який повністю контролює діяльність товариства) за зобов'язаннями АТ. У випадках, коли фізична особа є єдиним учасником АТ, при цьому повністю відмовляється від юридичної самостійності товариства, прибуток використовує у власних інтересах, уважається, що така фізична особа переводить на себе ім'я товариства з метою ведення відповідної діяльності. І якщо така фактично підставна

юридична особа не може самостійно відповідати за власними зобов'язаннями, такий обов'язок виникає в її єдиного учасника як у солідарного боржника [9, с. 96]. Відповідно до цієї теорії, у разі використання юридичної особи для вчинення зловживань у вигляді порушення договірних зобов'язань, відступлення від норм законодавства, обману третіх осіб учасники такої юридичної особи тим самим самі порушують її юридичну самостійність, оскільки остання заслуговує на визнання товариства як суб'єкта, якщо вона (особа) здійснює безпосередню діяльність, для якої створена.

Зазначений підхід не міститься в нормах чинного національного законодавства, навіть суперечить його основним засадам, де передбачена самостійна відповідальність юридичних осіб за їхніми зобов'язаннями (ч. 1 ст. 96 ЦК України), але має дуже велике практичне значення, оскільки досить часто акціонери, створюючи АТ, насправді здійснюють таку діяльність не в інтересах товариства, а у власних інтересах, а відповідальність за їхні дії (бездіяльність) несе саме АТ. Отже, необхідно також установити солідарну відповідальність акціонерів за зобов'язаннями АТ, якщо останні, здійснюючи діяльність від імені АТ, діють у власних інтересах, використовуючи прибуток товариства, та здійснюють діяльність, не передбачену статутними документами АТ.

У питанні запровадження відповідальності акціонерів за зловживання інститутом юридичної особи варто погодитися із застереженням, що його висловлюють багато науковців, щодо виваженого підходу до підстав настання такої відповідальності в аспекті суб'єктивної сторони правопорушення. Йдеться про вину учасника, що має вирішальний вплив на діяльність товариства вчиненні дій, які призвели до негативних наслідків у діяльності товариства, а саме про її форми (умисел або необережність). У цивільному законодавстві не формулюються поняття вини, умислу, необережності. Тому під час їх тлумачення коректним буде використання як базових визначень цих понять, що наводяться в Кримінальному кодексі України, але з коригуванням на відповідні положення цивільного законодавства [10, с. 21]. Якщо вина у формі умислу заперечень не викликає, то необережність у діяннях контролюючого акціонера, що призвели до негативних наслідків у діяльності АТ, повинна бути чітко визначена. Варто погодитися із застереженням, що притягнення до відповідальності акціонерів за наявності їхньої вини у формі необережності може негативно вплинути на розвиток акціонерних відносин, бо акціоне-

ри можуть припинити практику нормальних підприємницьких ризиків. Але ж необережність може бути грубою, яка виходить за нормального підприємницького ризику та яку не можна протиставляти підприємницькій ініціативі. З огляду на це, слушною є думка про зведення форм вини учасника, який зловживає інститутом юридичної особи, до двох форм: умислу або грубої необережності [4, с. 13–14].

Набуття права власності на акцію є підставою виникнення в акціонера певного обсягу прав – майнових і немайнових. Здійснення корпоративних прав акціонерами часто супроводжується різноманітними зловживаннями й порушеннями з їхнього боку. Ігнорування участі в загальних зборах може кваліфікуватися як зловживання правом. Очевидно, що в разі неявки для участі у зборах акціонера з пакетом акцій у 50% і більше їх правомочність вирішувати питання, внесені до порядку денного, виключається. У зв'язку з цим порушуються інтереси інших акціонерів (щодо участі в управлінні) та самого товариства. Чинне законодавство не передбачає обов'язок учасника брати участь у загальних зборах товариства, тобто це є його правом, й інші учасники та суд не можуть зобов'язати його здійснювати свої права. Відповідно до Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику розгляду судами корпоративних спорів» від 24.10.2008 № 13, участь у загальних зборах і голосування на них є правом, а не обов'язком акціонера, оскільки, згідно зі ст. 19 Конституції України, правовий порядок в Україні ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством, тому суди не вправі зобов'язати акціонера товариства взяти участь чи зареєструватися для участі в загальних зборах [11].

Статутом товариства може бути передбачена можливість укладення договору між акціонерами, за яким на акціонерів покладаються додаткові обов'язки, у тому числі обов'язок участі в загальних зборах, і відповідальність за його недотримання (ч. 1 ст. 29 Закону України «Про акціонерні товариства»). Якщо ж такий обов'язок не встановлено статутом, то як саме можна захистити право на управління інших акціонерів? Згідно із зазначеною вище Постановою Пленуму Верховного Суду України, суд може відмовити в захисті цивільного права й інтересу особи в разі порушення нею положень ч. ч. 2–5 ст. 13 ЦК України. Тому, якщо акціонер, що володіє значним пакетом акцій, систематично відмовляється брати участь у загальних зборах, тим самим порушуючи

права інших, інші акціонери можуть прийняти рішення на зборах без нього та без кворуму. У разі звернення до суду за оскарженням такого рішення акціонером, без якого приймалось рішення, суд може відмовити йому в судовому захисті як особі, що зловживала своїм правом.

Але застосування ст. 16 ЦК України є можливим, якщо судом буде встановлений факт навмисної, без поважної на те причини, неяви акціонера на загальні збори в його корисливих інтересах і з метою заподіяння шкоди іншим учасникам і якщо він вчасно отримав повідомлення про скликання загальних зборів, яке повинно містити інформацію про дату, час і місце проведення зборів, а також повний перелік питань порядку денного. Так, у Постанові Судової палати у господарських справах Верховного Суду України «Про визнання недійсними рішень загальних зборів акціонерів» від 02.09.2008 № 20/342/07-14/336/07-20/550/07 [12] акціонеру відмовлено в задоволенні позову про визнання недійсним рішення загальних зборів акціонерів, прийнятого без необхідного кворуму на підставі ст. 16 ЦК України, у зв'язку з порушенням позивачем вимог ч. ч. 2–5 ст. 13 ЦК України.

На наш погляд, є цілком виправданою пропозиція О.А. Воловик про доцільність установлення у статуті обов'язку акціонера брати участь у роботі вищого органу, що відповідає ст. ст. 117 і 88 ЦК України, ст. 13 Закону України «Про акціонерні товариства» [13, с. 69–73]. Заборона покладення на акціонера додаткових щодо товариства обов'язків не виключає можливості акціонерів приймати відповідно до умов договору на себе додаткові обов'язки [14, с. 143]. Альтернативою «поголовному» зобов'язанню, продовжує О.А. Воловик, може бути «майновий ценз», що ґрунтується на мінімальній частці участі акціонера у статутному капіталі, володіння якою буде підставою для виникнення відповідного обов'язку. При цьому треба врахувати, що часто «зрив» кворуму є результатом консолідації зусиль кількох акціонерів, жоден із яких одноосібно не володіє 50-процентною часткою, тому «поріг» обов'язку щодо участі у зборах може починатися, скажімо, з 10-відсоткового пакету й більше, оскільки, відповідно до п. 5 ч. 2 ст. 2 Закону України «Про акціонерні товариства», значний пакет акцій – пакет із 10 і більше відсотків простих акцій АТ. Оскільки, як зазначає авторка, акціонерів не можна виключити з товариства за жодних обставин, такий обов'язок примусить мажоритарних акціонерів відшкодувати витрати товариства на підготовку до проведення загальних зборів (оголошення в засобах масової інформації, персональне повідо-

влення учасників тощо), а також витрати інших акціонерів, пов'язані з прибуттям до місця проведення зборів, тощо [13, с. 70].

Сам закон говорить про обов'язковість учасників брати участь у загальних зборах, установлюючи необхідну кількість голосів. Якщо відповідний обов'язок мажоритарних акціонерів буде передбачений статутом АТ, то й відповідальність зазначених осіб матиме корпоративний (акціонерний) характер. Такий додатковий обов'язок мажоритарних акціонерів може встановлюватися статутом під час його розроблення або шляхом прийняття рішення загальними зборами акціонерів, але не простим кворумом, передбаченим ч. 2 ст. 41 Закону України «Про акціонерні товариства», а більше як трьома чвертями голосів акціонерів від загальної кількості, щоб у міноритарних акціонерів була можливість покладення відповідного обов'язку на мажоритарних акціонерів, тим самим забезпечивши прийняття найважливіших рішень діяльності АТ.

Висновки

Викладений матеріал дає можливість зробити висновок про необхідність закріплення в Законі України «Про акціонерні товариства» відповідальності акціонерів за дії (бездіяльність) останніх, що призвели до неплатоспроможності (банкрутства) товариства, та за здійснення акціонерами у власних інтересах і за рахунок товариства діяльності від імені товариства, що не передбачена його статутними документами. При цьому субсидіарна відповідальність повинна застосовуватися до акціонерів: 1) яким належить 50 і більше відсотків голосуючих акцій АТ чи які мають необхідну кількість голосуючих акцій, що забезпечує право вирішального впливу на господарську діяльність товариства (тобто мають вирішальний вплив на діяльність товариства); 2) які зареєструвалися для участі в загальних зборах акціонерів, де приймалося рішення, що призвело до неплатоспроможності (банкрутства); 3) голосували за прийняття такого рішення, про що свідчать протоколи загальних зборів учасників. Задля запобігання зловживанням з боку акціонерів, що може порушувати права та законні інтереси інших акціонерів і товариства, між акціонерами може укладатися відповідний акціонерний договір про взяття на себе ними додаткового обов'язку брати участь у загальних зборах.

Список використаних джерел:

1. Про акціонерні товариства: Закон України від 17.09.2008 № 514-VI. Відомості

Верховної Ради України. 2008. № 50, 50–51. Ст. 384.

2. Цивільний кодекс: Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 40. Ст. 356.

3. Господарський кодекс: Закон України від 16.01.2003 № 436-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 18. Ст. 144.

4. Шуба Б.В. Відповідальність учасників господарського товариства як засіб захисту інтересів його кредиторів (порівняльно-правовий аналіз німецького і українського права): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право». Харків, 2005. 20 с.

5. Про холдингові компанії в Україні: Закон України від 15.03.2006 № 3528-IV. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3528-15>.

6. Лукач І.В. Холдингові компанії за законодавством України. Поняття, ознаки, нормативна база. Вісник господарського судочинства. 2005. № 1. С. 245–253.

7. Воловик О.А. Щодо зловживання корпоративними правами (контролем): засоби попередження та мінімізації наслідків. Вісник Луганської академії внутрішніх справ МВС імені 10-річчя незалежності України. 2004. Вип. 2. С. 141–152.

8. Примак В.Д. Цивільно-правова відповідальність юридичних осіб: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 «Цивіль-

не право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. Київ, 2005. 22 с.

9. Дьяченко Е.Б. Контроль за корпорациями: доктрина и практика. Москва: Инфотропик Медиа, 2013. 148 с.

10. Проблемні питання у застосуванні Цивільного і Господарського кодексів України / під редакцією А.Г. Яреми, В.Г. Роганя. Київ: Реферат, 2005. 336 с.

11. Про практику розгляду судами корпоративних спорів: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 24.10.2008 № 13. Цивільно-правове регулювання корпоративних відносин у судовій практиці України / упоряд.: В.І. Борисова, І.П. Жигалкін, О.М. Сибіга та ін. Харків: Право, 2013. 552 с.

12. Про визнання недійсними рішень загальних зборів акціонерів: Постанова Вищого господарського суду України від 02.09.2008 № 20/342/07-14/336/07-20/550/07. Суди і судова практика. URL: <http://pravoscope.com/act-postanova-20-342-07-14-336-07-20-550-07-bakulina-s-v-22-05-2008-ne-viznachenno-s>.

13. Воловик О. Акціонерні зловживання і як їм протистояти. Бухгалтерія. 2005. № 50 (673). С. 69–74.

14. Спасибо-Фатеева И.В. Акционерные общества: корпоративные правоотношения. Харьков: Право, 1998, 256 с.

В статтє исследованы проблемные вопросы привлечения к ответственности акционеров в рамках корпоративных отношений. На основании проведенного анализа сделаны выводы, что наличие у акционеров одновременно и имущественных, и организационно-управленческих прав относительно акционерного общества предопределяет целесообразность рассмотрения вопроса об их дополнительной ответственности по обязательствам соответствующего юридического лица. Для предупреждения злоупотреблений со стороны акционеров, что может нарушать права и законные интересы других акционеров и общества, между акционерами может заключаться акционерный договор о дополнительной обязанности принимать участие в общих собраниях. Если действия акционера свидетельствуют о том, что общество фактически не было самостоятельным юридическим лицом, обособленным от акционера, последний должен нести солидарную ответственность.

Ключевые слова: акционеры, акционерное общество, корпоративные правоотношения, обязанность, ответственность.

The article explores the problematic issues of holding shareholders accountable in the framework of corporate relations. Based on the analysis, it was concluded that the presence of both property and organizational and managerial rights in relation to the joint stock company at the same time predetermines the expediency of considering the issue of their additional responsibility for the obligations of the respective legal entity. To prevent abuses on the part of shareholders, which may violate the rights and legitimate interests of other shareholders and the company, a shareholders agreement may be concluded between the shareholders on the additional obligation to participate in general meetings. If the actions of a shareholder indicate that the company was actually not an independent legal entity, separate from the shareholder, the latter must bear joint and several liability.

Key words: shareholders, joint-stock company, corporate relations, duty, responsibility.